

УДК 343.85:347.63

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2022.2.4>**Тетяна ЛЮБИМОВА**

доктор освіти в галузі психології, доцент, докторант, Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фроментівська, 2, Київ, Україна, 03039

Tetyana LYUBIMOVA

Doctor of Education in the field of Psychology, Associate Professor, Doctoral Student, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Fromentivska str., Kyiv, Ukraine, 03039

**ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ ЩОДО ЖІНОК,
ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ
ЧЕРЕЗ ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ****CONCEPTS AND SIGNS OF VIOLENCE AGAINST WOMEN
IN DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES
DUE TO MILITARY CONFLICTS**

У статті проаналізовано ознаки насильницьких дій щодо жінок, які опинилися у складних життєвих обставинах. Представлено класифікацію та ознаки насильницьких дій, вчинених проти жінок. Підкреслено, що складні життєві обставини, наприклад внутрішнє переміщення, втрата близьких і рідних на війні, втрата звичного життя тощо, сильно впливають на віктимізацію жінок. Доведено, що проблема насильства над жінками стоїть досить гостро для України, особливо під час війни.

Метою статті є окреслення ознак насильницьких дій щодо жінок, які опинилися у складних життєвих обставинах через військові конфлікти.

Висновки з проведеного дослідження підтверджують небезпечність поширення проблеми насильства над жінками для України. Небезпека полягає в тому, що різноманітні прояви насильства та жорстокого поводження із жінками під час військових конфліктів не лише руйнують відносини в родині, стають причиною глибоких психологічних травм, а й є однією з передумов руйнації правових, моральних і духовних засад суспільства. Водночас загальна проблема соціально-психологічної роботи із жінками, які постраждали від насильства, залишається складною. Подальшою актуалізацією цього питання є визначення шляхів запобігання цьому явищу та вдосконалення психокорекційної роботи з такою категорією жінок.

Ключові слова: насильництво, насильницькі дії, ознаки насильства, жінки, які постраждали від насильства, складні життєві обставини, військові конфлікти.

The article analyzes the signs of violent women who find themselves in difficult life circumstances. Classification and signs of violent acts committed against women are presented. It is emphasized that difficult life circumstances, such as internal displacement, loss of loved ones and relatives in the war, loss of usual life, etc., strongly influence the victimization of women. It has been proven that the problem of violence against women is quite acute for Ukraine, especially during the war.

The purpose of the article is to outline the signs of violent acts against women who find themselves in difficult life circumstances due to military conflicts.

The conclusions of the conducted research confirm the danger of spreading the problem of violence against women for Ukraine. The danger lies in the fact that various manifestations of violence and mistreatment of women during military conflicts not only destroy family relationships, cause deep psychological trauma, but are also one of the prerequisites for the destruction of the legal, moral and spiritual foundations of society. At the same time, the general problem of socio-psychological work with women who have suffered from violence remains difficult. The further actualization of this issue is the determination of ways to prevent this phenomenon and improve psychocorrective work with this category of women.

Key words: violence, acts of violence, signs of violence, women affected by violence, difficult life circumstances, military conflicts.

Постановка проблеми. Проблема насильства щодо жінок стає актуальною у зв'язку з тим, що Україна, яка прагне інтегруватися у світову спільноту, має визнати людину та її права своєю головною цінністю. Це також означає, що і жінки, і чоловіки, які відрізняються за біологічними ознаками, повинні бути рівноправними (паритетними) у суспільному контексті. Інтегрування гендерного підходу в державну політику передбачає запобігання дискримінації за ознакою статі в будь-якій сфері суспільного життя.

Зазначимо, що сучасне світове товариство, ґрунтуючись насамперед на загальногуманістичних принципах та керуючись відповідальністю держав перед своїми громадянами, дедалі більше звертає увагу на проблему звільнення міжнародної спільноти від будь-яких проявів насильства. Варто зазначити, що епоха насильства приходить на зміну епосі ненасильства, і навпаки, проте найчастіше суспільство перебуває в цих двох іпостасях свого буття одночасно.

Аналіз останніх досліджень. Питання насильницької поведінки посідають особливе місце в науковому пошуку таких вітчизняних учених, як О. Бандурка, В. Голіна, О. Гумін, А. Долгова, О. Джужа, А. Закалюк, А. Зелінський, В. Кудрявцев, П. Михайленко, Г. Мінковський та багато інших. Вагомий внесок у розроблення проблеми насильства в сім'ї та запобігання йому здійснили А. Блага, В. Брижик, А. Волощук, В. Галунько, Б. Головкін, Т. Журавель, О. Кочемировська, Л. Крижна, К. Левченко, Ю. Лисюк, О. Мартиненко, Ю. Приколотіна, Г. Христова, Х. Ярмакі, М. Ясеновська та інші. Питання важливості використання міжнародного досвіду для розвитку національної нормативно-правової бази протидії насильству та надання допомоги постраждалим розглядали такі вітчизняні вчені: О. Бандурка, А. Блага, А. Галай, В. Галай, Л. Головка, М. Качинська, К. Левченко, В. Муранова, С. Проневич та інші [5; 9; 13; 14; 15].

Метою статті є окреслення ознак насильницьких дій щодо жінок, які опинилися у складних життєвих обставинах через військові конфлікти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема насильства щодо жінки є надзвичайно актуальною для України наразі у зв'язку з військовими діями, які розв'язала росія на території нашої держави. Без подолання цього негативного явища неможливо створити сприятливі умови для самореалізації, вільного волевиявлення, розвитку паритетної демократії, реалізації принципу рів-

них прав, свобод і можливостей для жінок та чоловіків. Найбільше наразі потерпають від насильства жінки, які потрапили у складні життєві обставини.

Останнім часом світове співтовариство приділяє цій проблемі багато уваги. Зокрема, прийнято Декларацію про ліквідацію насильства щодо жінок, проведено Четверту всевітню конференцію зі становища жінок у Пекіні та інші заходи. До позитиву відносимо те, що Україна є учасницею більшості міжнародних договорів, прийнятих на рівні Організації Об'єднаних Націй, а також конвенцій Ради Європи, які відіграють провідну роль у міжнародному захисті прав людини. Зазначимо, що визнані міжнародні стандарти захисту від насильства, зокрема й Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11 травня 2011 р. (Стамбульська конвенція) [11], загалом втілені в національному законодавстві України (Стамбульську конвенцію ратифіковано у 2022 р.).

Положення національного законодавства (зокрема, норми Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII, Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. № 2789-III (втратив чинність) [2], Закону України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV, Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII) свідчать про те, що державна політика захисту від насильства та інших протиправних дій є одним із пріоритетів державної і правової політики України.

Варто згадати про документ «Платформа дій», у якому зазначено: «Форми насильства за ознакою статі, зокрема побиття, домашнє насильство, сексуальна наруга, сексуальне рабство та експлуатація, міжнародна торгівля жінками й дітьми, примушування до проституції, сексуальні домагання, насильство, зумовлене культурними забобонами, расизмом і расовою дискримінацією, ксенофобією, порнографією, етнічною чисткою, збройними конфліктами, іноземною окупацією, релігійним та антирелігійним екстремізмом і тероризмом, є несумісними з гідністю та цінністю людської особистості, з ними необхідно боротися та викорінювати їх. Необхідно висту-

пати проти будь-яких порушень прав жінки в сучасному суспільстві. Основну роль у цій боротьбі має відігравати уряд, його дії повинні бути скеровані на вироблення чіткої стратегії антинасильницької діяльності в загальнодержавному масштабі, на запобігання будь-яким проявам насильства щодо жінок в особистому й суспільному житті» [7].

У матеріалах Пекінської конференції зазначається, що під терміном «насильство щодо жінок» варто розуміти будь-який здійснений на підставі статевої ознаки акт насильства, який може завдати шкоди фізичному, статевому чи психічному здоров'ю жінки або змусити її страждати. Це також погрози здійснити подібний акт, примушування або свавільне обмеження свободи жінки в суспільному та особистому житті.

У контексті нашого дослідження ми будемо розглядати прояви та ознаки насильницьких дій щодо жінок. Зазначимо, що ця тема є предметом вивчення психології, соціології, конфліктології, кримінології, педагогіки, медичних та інших наук.

На думку філософів і соціологів, проблема насильства завжди набуває особливого значення під час різних політичних, економічних, соціальних змін у розвитку кожного суспільства. На шляху утвердження статевої рівності в суспільстві, різних його організаційних структурах, забезпечення прав та основних свобод людини суттєву перешкоду становлять прояви насильства. Як соціальне явище воно інтегроване в культуру народів багатьох країн світу. Насильство при цьому розглядається із залученням дуже різних понять.

Зокрема, різні прояви насильницької злочинності детально досліджували як закордонні, так і провідні сучасні українські науковці – фахівці з психології, кримінології, кримінального права та інших наук, а саме: К. Бартол, Л. Франк, С. Абельцев, А. Закалюк, М. Коржанський, О. Костенко, Л. Крижна, В. Навроцький, В. Шакур та інші. Тож термін «насильство над жінками» став невід'ємним елементом усіх сфер життєдіяльності суспільства.

На переконання М. Легенької, насильство щодо жінок є одним із головних порушень прав людини, причини якого пов'язані з нерівним розподілом ресурсів і повноважень між жінками та чоловіками [4].

Окрім безпосередньої шкоди для здоров'я та добробуту постраждалих, насильство має вагомі суспільні наслідки, які вимірюються грошовими, трудовими й нематеріальними втратами, виявляються у формі поточних, довготривалих або відкладених ефектів.

Економічні втрати внаслідок насильства щодо жінок розподіляються між різними представниками суспільства, включно із самими потерпілими, членами їхніх сімей та кривдниками, роботодавцями, які несуть збитки внаслідок непрацездатності працівників, а також між державними та громадськими організаціями, що надають послуги жертвам, страховими фондами й бюджетами різного рівня, платниками податків та економікою країни загалом.

Непрямі витрати пов'язані з психологічними наслідками насильства, що можуть призводити до стресових розладів, впливати на дітей, які стали свідками таких випадків, ускладнювати сімейні стосунки та погіршувати якість життя постраждалих. Наразі складно оцінити їх в економічному еквіваленті [4].

Як стверджує О. Гумін, сьогодні відбуваються глибокі процеси соціалізації, які істотно підвищують рівень самооцінки жінки. Крім того, чинники домашнього насильства підсилюють також зовнішні обставини: вживання наркотиків, дія засобів масової інформації, які провокують агресивну поведінку чоловіків, синдром участі у війнах і посттравматичний стрес. Не останнє місце відведене й культурологічним чинникам сильного чоловіка [14].

Таким чином, насильство над жінками нерозривно пов'язане зі злочинністю та агресією, подекуди навіть відбувається взаємозаміна цих термінів. Тож розглянемо наукові підходи до визначення понять «насильство», «насильницька злочинність», «насильницькі дії» щодо жінок.

Що стосується законодавчого закріплення аналізованої термінології, то у Кримінальному кодексі України, наприклад, законодавець використовує термін «насильство», проте не надає його тлумачення, а інші згадані поняття досить часто використовує непослідовно, допускаючи різне їх тлумачення, або розкриває зміст одного терміна через інші, не розкриваючи при цьому зміст останніх.

З огляду на те, що загальною ознакою, яка поєднує всі протиправні дії у групу насильницьких, є насильство над людиною, саме пов'язаність злочину з насильством, що застосовується в разі їх вчинення, слугує підставою віднесення злочинного діяння до групи насильницьких. Тож боротьба з домашнім насильством і насильством щодо жінок як невід'ємна складова частина забезпечення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок та чоловіків стала значним кроком у забезпеченні прав людини. Під насильством також розуміють агресивні

Таблиця 1

Розподіл насильницьких дій щодо жінок (контент-аналіз психолого-юридичної літератури)

№	Назва	Зміст
1	Персоніфіковані	Детерміновані контекстом міжособистісних чи внутрішньосімейних взаємин та спрямовані на конкретну людину
2	Деперсоніфіковані	Зумовлені здебільшого будь-якими зовнішніми причинами та/або внутрішнім психологічним станом агресора, спрямовані на досягнення яких-небудь цілей (матеріальних чи психологічних) та початково не включені в контекст взаємостосунків з об'єктом насильства

й ворожі дії стосовно різних особистостей, унаслідок яких об'єкту насильства можуть бути заподіяні шкода, травма чи приниження, а іноді навіть смерть. Такі дії можуть становити фізичне й сексуальне насильство, пошкодження особистого майна та незадоволення базових потреб.

У зв'язку із цим у таблиці 1 представимо насильницькі дії над жінками, умовно поділивши їх на дві групи.

Висновки. Отже, унаслідок розгляду визначень поняття насильства та його видів, що представлені в законодавстві, можемо зробити такі висновки:

– до насильницьких дій законодавцем віднесено такі, які призводять до побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричиняють емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи (що можна узагальнено назвати психологічним насильством);

– насильницькими діями є примушування до акту сексуального характеру без

згоди постраждалої особи, а також позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг із лікування чи реабілітації, заборона працювати, примушування до праці, заборона навчатися – дії, які спричиняють або можуть спричинити шкоду життю та здоров'ю особи (фізичне насильство).

Таким чином, зростання рівня насильницької злочинності над жінками спричинене різноманітними факторами, а саме: соціально-політичною нестабільністю, економічною кризою, рівнем безробіття, військовими діями, які становлять загрозу життю та здоров'ю жінок. Водночас проблема насильства над жінками, які опинилися у складних життєвих обставинах під час військових конфліктів, залишається складною для дослідження, а отже, і для визначення шляхів запобігання цьому явищу.

Література:

1. Кузьменко Ю. Протидія домашньому насиллю: новели законодавства України. *Право і суспільство*. 2019. № 2. Ч. 1. С. 131–136.
2. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листопада 2001 р. № 2789-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.
3. Проект Закону про запобігання та протидію домашньому насильству від 20 жовтня 2016 р. № 5294 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1pf3511=60306.
4. Легенька М. Зарубіжний досвід протидії насильству в сім'ї та можливості використання в Україні. *Право і безпека*. 2017. № 4(67). С. 111–116.
5. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству : монографія / А. Галай, В. Галай, Л. Головка та ін. ; за заг. ред. А. Галай. Київ : КНТ, 2014. 160 с.
6. United Nations Model Legislation / United Nations. *The Advocates for Human Rights* : website. 2013. URL: http://www.stopvaw.org/united_nations_model_legislation.
7. WHO Multi-country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women: Initial results on prevalence, health outcomes and women's responses / C. García-Moreno, H. Jansen, M. Ellsberg, L. Heise, Ch. Watts. Geneva : World Health Organization, 2005. 206 p. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/924159358X>.
8. The Council of Europe Campaign to Combat Violence against Women, including Domestic Violence / Council of Europe. Strasbourg, 2008. URL: https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/Source/FS_VAWCampaign_en.pdf.
9. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї : навчально-методичний посібник / А. Блага, Т. Журавель, Д. Заброна, Н. Мілоравова ; за ред. Г. Хрислової. Київ : ТОВ «ВПК «ОБНОВА»», 2012. 140 с.
10. Фуркало В. Філософський аналіз проблеми насильства і ненасильства в суспільному розвитку : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Львів, 1998. 17 с.

11. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь (Стамбул, Туреччина, 11 травня 2011 р.) / Рада Європи. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>.

12. Черниш Н. Соціологія : підручник за рейтингово-модульною системою навчання. 5-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2009. 468 с.

13. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї. 2001–2011 роки / О. Бандурка, О. Бондаренко, В. Брижик, та ін. ; за заг. ред. О. Бандурки, К. Левченко. Харків : Права людини, 2011. 240 с.

14. Гумін О. Кримінально-насильницька поведінка проти особи : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 360 с.

15. Лисюк Ю. Протидія насильству в сім'ї : монографія. Одеса : Одеський юридичний інститут ХНУВС, 2007. 162 с.

16. Євсюкова М. Надання допомоги та захисту жертвам насильства в сім'ї: аналіз стандартів Ради Європи. *Європейське право*. 2013. № 1–2. С. 119–128.

17. Друзь Є. Соціальний стан жінки в суспільстві. Харків : Консум, 2001. 424 с.

18. Максимова Н., Мілютіна К. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства : навчально-методичний посібник. Київ : Комітет сприяння захисту прав дітей, 2003. 343 с.

19. Денисенко Л. Проти насильства : збірка. Київ : ВАІТЕ, 2016. 322 с.

20. Мак-Вільямс Н. Психодіагностическая диагностика: понимание структуры личности в клиническом процессе. Пер. с англ. Москва : Независимая фирма «Класс», 2001. 480 с.

References:

1. Kuzmenko, Yu. (2019). Protydiia domashnomu nasylliu: novely zakonodavstva Ukrainy [Combating domestic violence: amendments to the legislation of Ukraine]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, no. 2, part 1, pp. 131–136 [in Ukrainian].

2. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). Pro poperedzhennia nasyllstva v simi: Zakon Ukrainy vid 15 lystopada 2001 r. № 2789-III [On prevention of family violence: Law of Ukraine dated November 15, 2001 № 2789-III]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14> [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada of Ukraine (2016). Proiekt Zakonu pro zapobihannia ta protydiuu domashnomu nasyllstvu vid 20 zhovtnia 2016 r. № 5294 [Draft Law on Prevention and Combating Domestic Violence dated October 20, 2016 № 5294]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1pf3511=60306 [in Ukrainian].

4. Lehenka, M. (2017). Zarubizhnyi dosvid protydii nasyllstvu v sim'i ta mozhlyvosti vykorystannia v Ukraini [Foreign experience of combating violence in the family and possibilities of use in Ukraine]. *Pravo i bezpeka – Law and security*, no. 4(67), pp. 111–116 [in Ukrainian].

5. Halai, A. (ed.) (2014). *Mizhnarodnyi dosvid poperedzhennia ta protydii domashnomu nasyllstvu: monohrafiia [International experience of preventing and combating domestic violence: monograph]*. Kyiv: KNT, 160 p. [in Ukrainian].

6. United Nations (2013). United Nations Model Legislation. *The Advocates for Human Rights: website*. Retrieved from: http://www.stopvaw.org/united_nations_model_legislation [in English].

7. García-Moreno, C., Jansen, H., Ellsberg, M., Heise, L., Watts, Ch. (2005). *WHO Multi-country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women: Initial results on prevalence, health outcomes and women's responses*. Geneva: World Health Organization, 206 p. Retrieved from: <https://www.who.int/publications/i/item/924159358X> [in English].

8. Council of Europe (2008). The Council of Europe Campaign to Combat Violence against Women, including Domestic Violence. Retrieved from: https://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/Source/FS_VAWCampaign_en.pdf [in English].

9. Khrystova, H. (ed.) (2012). *Diialnist sluzhby dilnychnykh inspektoriv militsii shchodo profilaktyky nasyllstva nad ditmy y doroslymy chlenamy simi: navchalno-metodychnyi posibnyk [Activities of the district police inspectors' service in the prevention of violence against children and adult family members: educational and methodological manual]*. Kyiv: LLC "VPC "OBNOVA", 140 p. [in Ukrainian].

10. Furkalo, V. (1998). Filosofskyi analiz problemy nasyllstva i nenasylstva v suspilnomu rozvytku [Philosophical analysis of the problem of violence and nonviolence in social development]. *Candidate's thesis*. Lviv, 17 p. [in Ukrainian].

11. Council of Europe (2011). Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasyllstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyllstvu ta borotbu z tsymy yavyschamy ta poiasniuvalna dopovid (Stambul, Turechchyna, 11 travnia 2011 r.) [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence and explanatory report (Istanbul, Turkey, May 11, 2011)]. Retrieved from: <https://rm.coe.int/1680093d9e> [in Ukrainian].

12. Chernysh, N. (2009). *Sotsiolohiia: pidruchnyk za reitynhovo-modulnoiui systemoiu navchannia [Sociology: textbook based on the rating-module system of education]*, 5th ed., revis. and suppl. Kyiv: Znannia, 468 p. [in Ukrainian].

13. Bandurka, O., Levchenko, K. (eds.) (2011). *Monitorynh stanu vykonannya zakonodavstva Ukrainy shchodo protydiv nasylystvu v simi. 2001–2011 roky [Monitoring of the state of implementation of the legislation of Ukraine on combating violence in the family. 2001–2011 years]*. Kharkiv: Prava liudyny, 240 p. [in Ukrainian].
14. Humin, O. (2009). *Kryminalno-nasylynytska povedinka proty osoby: monohrafiia [Criminal and violent behavior against a person: monograph]*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 360 p. [in Ukrainian].
15. Lysiuk, Yu. (2007). *Protydiva nasylystvu v simi: monohrafiia [Combating violence in the family: monograph]*. Odesa: Odesa Law Institute of Kharkiv National University of Internal Affairs, 162 p. [in Ukrainian].
16. Yevsiukova, M. (2013). Nadannia dopomohy ta zakhystu zhertvam nasylystva v simi: analiz standartiv Rady Yevropy [Providing assistance and protection to victims of domestic violence: an analysis of Council of Europe standards]. *Yevropeiske pravo – European law*, no. 1–2, pp. 119–128 [in Ukrainian].
17. Druz, Ye. (2001). *Sotsialnyi stan zhinky v suspilstvi [Social status of women in society]*. Kharkiv: Konsum, 424 p. [in Ukrainian].
18. Maksymova, N., Miliutina, K. (2003). *Sotsialno-psykholohichni aspekty problemy nasylystva: navchalno-metodychnyi posibnyk [Socio-psychological aspects of the problem of violence: educational and methodological manual]*. Kyiv: Committee for the Promotion of Protection of Children's Rights, 343 p. [in Ukrainian].
19. Denysenko, L. (2016). *Proty nasylystva: zbirka [Against violence: collection]*. Kyiv: VAITE, 322 p. [in Ukrainian].
20. Mak-Vil'yams, N. (2001). *Psikhoanaliticheskaya diagnostika: ponimanie struktury lichnosti v klinicheskoy protsesse [Psychoanalytic diagnosis: understanding personality structure in the clinical process]*, transl. from English. Moscow: Independent firm "Class", 480 p. [in Russian].